

הרב יואל פרידמן

ה"חסה ללא תולעים" האם צריכה בדיקה

ראשי פרקים:

הצגת הבעיה.

- א. ירק המוחזק בתולעים.
- ב. דין בדיקת הריאה.
- ג. דין מיעוט מצוי.
 1. ה"בית אפרים".
 2. ה"משכנות יעקב".
 3. דין מיעוט מצוי כדיעבד.
- ד. מהו מיעוט מצוי.
- ה. דעת ה"אגרות משה": דין הכרוב באמריקה.
- ו. רוב התלוי במעשה.
 1. המקור לדין.
 2. פסק ההלכה ברוב התלוי במעשה.
 3. רוב שתלוי במעשה אינו רוב – מדאורייתא או דרבנן.
- ז. סוגיות בש"ס שמשתמע מהן שרוב שתלוי במעשה נחשב רוב.
 1. "מלוא הרועים".
 2. הרב אריה ליבוש.
 3. ה"שואל ומשיב".
- ח. רוב שתלוי במעשה לאחר שנעשה המעשה.
 1. דעת הב"ח.
 2. דעת ה"מגן אברהם".
 3. דעת ה"שואל ומשיב".
- ט. סיכום.

הצגת הבעיה

ירקות עלים ובתוכם חסה נגועים בדרך כלל בחרקים שונים. אשר על כן מקובל להחשיבם כחייבים בבדיקה לפני האכילה.

בשיטת גידול מיוחדת שנוסחה במכון "התורה והארץ", הצליחו להגיע לתוצאות טובות למדי באשר לנקיון החסה והכרוב מתולעים. עיקרה של שיטת הגידול מבוססת על הגנה מכנית של רשתות צפופות בנוסף לשיטות הגנה נוספות המונעות את המצאות החרקים בחסה. יש להוסיף ולציין, שהחסה ארוזה באריזה אטומה עם תעודת הכשר באופן שאין חשש לכניסת חרקים לאחר האריזה מחד, ואין גם חשש לזיופים מאידך.

השאלה הנשאלת היא, אם אפשר לחלק בין החסה ושאר ירקות עלים הגדלים בשיטת גידול מיוחדת זו לבין שאר בני מינם, ולפטור אותם מבדיקה; או שמא דינם כבני מינם ונשארים הם בחזקת איסור, כל עוד לא נבדקו.

במסגרת מאמרנו זה נעסוק בשני נושאים עקריים:

א. דין מיעוט מצוי ובירור הדין של ירקות עלים שגדלים בשטח פתוח. בדין זה יעסקו חמשת הפרקים הראשונים.

ב. חמשת הפרקים האחרונים יעסקו בדין ה"חסה ללא תולעים" וכפי שהתבאר לעיל.

א. ירק המוחזק בתולעים

הגמ' בחולין (דף נ"ח ע"א) מביאה את דברי רב הונא:

"כל בריה שאין בו עצם, אינו מתקיים י"ב חדש".

מבאר רב פפא, שהנ"מ מדברי רב הונא היא, שמחד, קישות שהתליע במחובר – אסור, משום שקרינא ביה "שרץ השורץ על הארץ". לעומת זאת, אם ידוע, שהתולעים נוצרו בתלוש, אין הן אסורות.

וז"ל הגמ':

"הני תמרי דכדא, לבתר תריסר ירחי שתא, שריין".

מפרש רש"י שאותם תמרים שהתליעו, אך אין ידוע אם זה היה בתלוש או במחובר, לאחר שנים עשר חודש מעת תלישתם, אפשר לדעת בבירור, שהתליעו בתלוש, שאל"כ, התולעים לא היו מתקיימות.

הר"ן (על הרי"ף שם) מקשה על רש"י, שאם מדובר במצב של "ודאי התליעו", מדוע הגמ' מתייחסת רק לתמרים ולא לכל הפירות? ומשיב הר"ן, שהגמ' באה לחדש, שתמרים למרות שרק מיעוט מצוי מהם מתולע, אסורים באכילה כדין ריאה, שצריך לבדוקה¹.

1. חולין ס"ז ע"א.

הרמב"ם (הל' מאכלות אסורות פ"ב הל' ט"ו) כותב, וז"ל:
 "לפיכך כל מיני פירות שדרכן להתלע כשהן מחוברין לא יאכל עד
 שיבדוק הפרי מתוכו שמא יש בו תולעת. ואם שהה הפרי אחר שנעקר
 שנים עשר חודש – אוכל בלא בדיקה, שאין תולעת שבו מתקיימת שנים
 עשר חודש".
 הרמב"ם מציין בפירושו "כל מיני פירות שדרכן להתלע". מהו "דרכן"? מסבירים
 הר"ן, הרשב"א וה"מגיד משנה² בדעתו, שהוא אפילו במיעוט המצוי.
 כך פסקו גם הרשב"א בתורת הבית³ והרא"ש⁴, וכך נפסק בשו"ע⁵.
 הרשב"א בתשובה⁶ נשאל, האם במינים אלו צריך לבדוק את כולם, או שאפשר
 להסתפק בבדיקת מיעוטם.
 עונה הרשב"א, שבדיקה מדגמית יכולה להועיל, אילו היינו אוסרים רק כאשר
 יש רוב איסור. עצם העובדה, שלא נמצא איסור בבדיקה המדגמית, סימן הוא,
 שאין כאן רוב איסור. אך כיון שלהלכה אנו אוסרים אף בפחות מרוב, ובמיעוט
 מצוי – אסור, אזי הבדיקה המדגמית אינה מועילה כי אין היא מהווה בירור שאין
 כאן מיעוט מצוי.

ב. דין בדיקת הריאה

מקור חיוב הבדיקה במיעוט מצוי הוא בחיוב בדיקת הריאה. הרמב"ן⁷ מביא
 מקורות שונים לחיוב הזה בריאה.
 במדרש תנחומא⁸ נאמר:

"אמר ר' יהודה בן פדיה: מי יגלה עפר מעיניך – אדם הראשון, שאתה
 לא יכול לעמוד בנסיוןך אפי' שעה אחת והרי בניך משמרין כל המצוות
 שנתנו להם ועומדים בהן וכו'. ואדם הראשון נאמר לו: מזה אכול ומזה
 לא תאכל, ולא יכול לעמוד בציוויו אפי' שעה אחת וכו', ובניך נצטוו:
 את זה תאכלו ואת זה לא תאכלו, וביותר כשיבוא אדם מישראל ליקח
 בהמה, שה או עז או כבש – שוחט ומפשיט ומכניס ידו ובודק הריאה
 ונמצא טריפה – מניחו ואינו אוכלו וכו'".

הגמ' בביצה (דף כ"ה ע"א) מביאה שני מאמרים של רמי בר אבא.

2. הר"ן על הרי"ף בחולין שם והוא מביא גם את הרשב"א לביאור דעת הרמב"ם, ועי' מגיד משנה על
 הרמב"ם הל' מאכלות אסורות פ"ב הט"ו.
3. תורת הבית בית שלישי שער שלישי דף פ"ד.
4. רא"ש חולין פ"ג סי' נ"ג.
5. יו"ד סי' פ"ד סעי' ח'.
6. תשובות הרשב"א ח"א סי' רע"ד.
7. רמב"ן במלחמות על הרי"ף דף ג' ע"ב מדפי הרי"ף ובחדושו על חולין ג' ע"ב.
8. מדרש תנחומא סוף פ' שמיני.

א. "אמר רמי בר אבא: הפשט ונתוח בעולה והוא הדין לקצבים – מכאן לימדה התורה דרך ארץ שלא יאכל אדם קודם הפשט וניתוח". התורה ציינה בקרבן עולה הפשט ונתוח כדי ללמד את ההדיוט דרך ארץ. מהי הדרך ארץ? להפשיט, לנתח ולבדוק את כשרות הבהמה לפני שהוא אוכל או מוכר אותה.

ב. "ואמר רמי בר אבא וכו' נטיעה מקטע רגליהון דקצביא ובוועלי נידות".

התורה בצוותה את איסור ערלה, מלמדת את האדם להיות סבלן, ו"מקטע" רגליהם של קצבים שאוכלים את בשר הבהמה לפני ההפשטה והנתוח, ואינם דואגים מפני איסורי טריפה שעלולים להימצא.

בתחילה הגמ' מעמידה את דברי רמי בר אבא: "נטיעה מקטע רגליהון דקצביא" בניגוד לדברי רב הונא שסובר שבהמה לאחר שחיתתה עומדת בחזקת היתר. הגמ' מתרצת שרמי בר אבא "אורח ארעא קמ"ל". לדעת הרמב"ן מהמאמרים של רמי בר אבא אנו לומדים שיש חובה לבדוק את הריאה מדרבנן.

בתחילה הבינה הגמ' מדברי רמי בר אבא שחובה זו היא מהתורה. התורה ציינה את ההפשט והניתוח בעולה ללמד שגם קצב הדיוט חייב לעשות כן. הגמ' דוחה לימוד זה מפני שבהמה בחזקת היתר עומדת. מסקנתה עפ"י מאמרו השני של רמי בר אבא: נטיעה מקטע רגליהם של קצבים – שחיוב הבדיקה הוא מדרבנן?⁹ הרמב"ן מביא הוכחה נוספת מהירושלמי¹⁰. נאמר שם: "ראיית טריפה מדבריהם", כלומר שמותר לבדוק את הריאה ביום טוב מפני שחובה זו היא מדרבנן, ואין בכך "מיחזי כמתקן". הרמב"ן מציין שוראי לא מדובר שנמצאה ריעותא בבהמה, כי במקרה זה האיסור לאכול את הבהמה לפני בדיקתה הוא מהתורה. נמצינו למדים שיש חובה לבדוק את הריאה מדרבנן גם כשלא נמצאה שום ריעותא בבהמה.

מהרמב"ם¹¹ רואים שאין חובה מן הדין לבדוק את הריאה ובאמת התקשו האחרונים בהסברת דבריו, שהרי יש מיעוט מצוי של סירכות? דעת הרמב"ן תתבאר לקמן בפרק ד' סוף סעי' 2.

הרשב"א¹² מברר במה נתייחדה הריאה שחיבו אותה בבדיקה לעומת שאר טריפות, והוא מביא לכך שלשה הסברים:

9. עי' ברש"י שמפרש שאין צורך להפשיט ולנתח את הבהמה לפני אכילתה בגלל חשש טריפה, אלא כדי שלא יראה רעבתן, ועי' בתוס' שם ד"ה אורח ארעא שלומד מהמאמר השני של רמי בר אבא: "נטיעה מקטע רגליהון דקצביא" שישנה בעיה של טריפה. לכן התוס' מפרש שלרמי בר אבא אם יאכל ללא הפשט ונתוח ותימצא טריפה, יחשב שוגג ולא אנוס. עכ"פ. בניגוד לרמב"ן, בין לפירוש רש"י ובין לפירוש תוס' אין להוכיח ממאמרים אלו חיוב בדיקת הריאה מן הדין, ואעפ"י כן אין זאת אומרת שלדעתם אין חובת בדיקה במיעוט המצוי. אך עי' פ"י רש"י שמוכח בתחילת פ"ב של המאמר על הגמ' חולין נ"ח ע"א.

10. ירושלמי ביצה פ"ג ה"ד.

11. רמב"ם הל' שחיטה פ"א ה"ז, הי"ב.

12. רשב"א על חולין ט' ע"א.

לדעתו הסיבה היא בגלל שבריאה יש מיעוט מצוי של טריפות ולכך חששו חכמים.

רבותיו מתקשים בהסבר זה. אילו זהו הטעם היחיד מדוע אין מחייבים לנפח את הריאה ומדוע לא חוששים לנקבים בשאר איברים מלבד ריאה? רבותיו של הרשב"א מבחינים בין ריאה לשאר איברים. בשאר איברים בדרך כלל הפגם אינו ניכר כ"כ, אך בריאה הפגם נראה לעיניים, ועובדה זו עלולה לגרום לשתי תקלות:

א. אילו לא נחייב את בדיקת הריאה לפני ההכשרה עלול המוכר להגיע לידי הפסד ולהאכלת טריפות. הסירכה בריאה היא פגם הנראה לעיניים ואם תמצא לאחר שכבר החל במכירת חלקי הבהמה יבוא לידי הפסד ויתכן שאף ימנע מלהודיעם.

ב. כיון שהפגם הנ"ל נראה לעיניים, אם אין חיוב לבדוק את הריאה נראה בכך כמעלים עיניו מן האיסור. לקמן יתברר שיתכן ויש נ"מ בין הפירושים השונים הנ"ל.

ג. דין מיעוט מצוי

ישנן שתי גישות בהבנת גזרת החכמים לבדוק כאשר יש מיעוט מצוי של איסור. גישה אחת, של ה"בית אפרים", מצמצמת את החובה הזו למקרים מסויימים וברורים. גזירת החכמים היא גזירה מיוחדת המחייבת אותנו לבדוק כשיש מיעוט מצוי של איסור, ואף זאת לא בכל המקרים.

הגישה השנייה, של ה"משכנות יעקב", אינה רואה את חיוב הבדיקה במיעוט מצוי כגזירת חכמים מיוחדת שמצמצמת לכמה מקרים בהם יש מיעוט מצוי של איסור. לדעתו, זהו חלק מקו כללי בפסיקת ההלכה: בכל מקום שאין הכרח להסתמך על כללים הלכתיים כגון רוב, ס"ס וכדו' ואפשר לברר, ישנה חובה "בדאפשר" לברר, האם והיכן נמצא האיסור, כדי שלא נהיה כמעלימים עינינו מן האיסור.

1. ה"בית אפרים"

ה"בית אפרים"¹³ מצמצם עד כמה שאפשר את החובה לבדוק במיעוט מצוי. אחד המקורות לחיוב בדיקה במיעוט מצוי הוא בחרקים¹ כפי שבארנו לעיל בפרק א' בשם הר"ן אך משם אין ללמוד את החיוב בכל מקרה שיש בו מיעוט מצוי, מפני ששם השכיחות גבוהה והוה כמעט כספק השקול. ה"בית אפרים" פוסק כהרשב"א (בניגוד לדעת רבותיו) שמיעוט מצוי לבד הוא סיבה

13. תשובות הבית אפרים יו"ד סי' ו'.

מספקת לחשוש לאיסור ולחייב בדיקה. אעפ"כ הוא מצמצם חובה זו ל"היכא דאיתמר איתמר" – רק במקרים של "מיעוט מצוי" בהם חכמים גזרו מפורשות, נגזור ונאסור גם אנו.

ה"בית אפרים" מצמצם את חובת הבדיקה במיעוט מצוי למקרים שהאיסור הוא ודאי. אם האיסור אינו ודאי, חובת הבדיקה אינה אלא חומרא בעלמא. כך משמע מהרמ"א¹⁴ שכתב שיש מקומות שנהגו להקל בבדיקת הוושט באוונים שהולעטו אף שנקב מצוי יותר מאשר בסירכת הריאה.

הריטב"א¹⁵ בחולין כתב שקי"ל רוב מצויים אצל שחיטה מומחים הם, ולכן בהמה שנשחטה כשרה. אין סומכים מיעוט (שוחטים שאינם מומחים) לחזקה (בהמה בחייה באיסור אבר מן החי) ע"מ לאסור, מפני שאין כאן איסור ודאי.

ה"בית אפרים" מסביר בדעת הריטב"א, שהעובדה שאין כאן איסור ודאי הופכת את המיעוט למיעוט דמיעוטא ואין לסמוך אליו חזקה. הוא רוצה להשוות את המקרים ולומר שכן הוא גם בניד"ד. כאשר אין ודאי איסור, המיעוט המצוי הופך למיעוטא דמיעוטא, ואין לחייב בדיקה, בפרט שחיוב הבדיקה הוא רק מדרבנן. יש לציין שאין הנידון דומה כ"כ לראיה, מפני שהריטב"א עוסק בשאלה שונה והיא, האם יש לפסול את הבהמה כאשר השוחט לא נבדק. בניד"ד השאלה היא, האם יש לחייב לכתחילה בדיקה בדאפשר!

הר"ן, עפ"י הגמ', מחייב בדיקה בפירות שמצויים בהם חרקים כגון השיכר שמצויים בו יבחושים לעיתים מזומנות. שואל הב"א: גם אם מצויים יבחושים, עדיין לא ברור שפרשו ואינו ודאי איסור, מדוע א"כ ישנה חובה לבדוק? הוא משיב שהפרישה היא ג"כ מציאות שכיחה וממילא אינה נחשבת בגדר ספק.

כפי שאמרנו לעיל גישה זו של הבית אפרים אינה מצטמצמת רק לדין מיעוט מצוי אלא באה לידי ביטוי בשאלות נוספות. הוא פוסק כרמ"א¹⁶ שבס"ס אף שאפשר לבררו אין צריך לעשות כן¹⁷. הוא מסיק מכך שאף במיעוט מצוי אין צורך לברר. בס"ס יש ודאי ריעותא ואעפ"כ אין חיוב לבדוק, ק"ו במיעוט מצוי כשאין ריעותא ודאית – פטור מהבדיקה.

סיכום:

הבית אפרים מצמצם מאד את הדין שמחייב בדיקה במיעוט המצוי.

א. לדעתו יש לבדוק כאשר יש מיעוט מצוי של איסור ודאי, אך אם האיסור מסופק – אין חובה לבדוק.

ב. ישנם מקרים שהאיסור מסופק ואעפ"כ חייב לבדוק כגון מיעוט שוחטים שאינם מומחים. הסיבה לכך היא שחזקת איסור מצטרפת למיעוט המצוי.

14. רמ"א יו"ד סי' ל"ג ובד"מ שם.

15. ריטב"א חולין ג' ע"ב ד"ה לישנא דאמרת מומחין.

16. רמ"א סי' ק"י סעי' נ"ג.

17. עי' ש"ך כללי ס"ס שכך דעת רוב הפוסקים, ועי' ש"ך שם ס"ק ו'. ועי' שדה חמד מערכת הסמ"ך כלל כ"ט, ועי' שער המלך סוף הל' מקוואות ונב"י יו"ד סי' נ"ז.

2. ה"משכנות יעקב"

ה"משכנות יעקב"¹⁸ לעומתו מרחיב מאד את החיוב לבדוק. לדעתו זהו כלל גדול בפסיקה. לא יתכן שהאיסור ימצא במציאות, ואעפ"כ נעלים עינינו ולא נבדוק, כאשר הדבר ניתן לבירור בקלות וללא טורח מיוחד. בדיעבד נסמוך על ס"ס, על רוב ועל חזקות. לכתחילה אין לסמוך על כך ויש לברר אם אין כאן איסור. (ראה לקמן דעתו בס"ס דאתי לברורי וההבדל בינו למיעוט המצוי).

ה"משכנות יעקב" מביא את דברי ה"תורת הבית" ו"משמרת הבית"¹⁹ בהקשר למחלוקת רב הונא ורב חסדא, שאף שהחשש שהסכין תפגם מעור הצואר הוא חשש רחוק "אפ"ה לכתחילה בעי בדיקה וכו' שלא נהיה כמעלימים עינינו מן האיסור".

הסברה הזו, "שלא נהיה כמעלימים עינינו מן האיסור" היא בסיסית בשיטתו של ה"משכנות יעקב", והוא מביא לסברה זו סמך מדברי הרמב"ן והרשב"א²⁰ בהקשר לחיוב בדיקה של השוחט כאשר הלה נמצא לפנינו. וז"ל ה"משכנות יעקב":
 "... אפ"ה בדאיתא קמן צריך לבודקן וטעם אחר לכולן שלא נהיה כמעלימים עין מן האיסור".

במקום אחר כותב ה"משכנות יעקב":

"...עכ"פ אל תהי חובת הבדיקה קלה בעינינו בדבר שהתקלה מצוייה, והרבה חשו לה חז"ל כמו שביארנו בראיות ברורות כשמש ונכוחות ליודעי דעת, מיוסדים על אדני משניות וכו'. לא כמו דפשיטא ליה למר שאין צורך לבדיקה זו מן הדין כל שיש חזקת היתר לפנינו אבל גם בצירוף ס"ס ורוב אין די כמו שביארנו לעיל".

ה"משכנות יעקב" מביא הוכחות רבות מהראשונים ומהפוסקים שחיבו בדיקה וחששו לאיסור גם כאשר האיסור אינו ודאי²¹. אחת מהן היא בדיקת הריאה. להרבה מן הראשונים סירכה בריאה אינה מורה על כך שיש איסור ודאי, אלא חוששים שמא יש נקב²². אעפ"כ לדעתם יש חובה לבדוק.

18. משכנות יעקב יו"ד סי' ט"ז, י"ז.

19. רשב"א תורת הבית בית ראשון שער ראשון עמ' 12 ובמשמרת הבית שם ד"ה אמר הכותב ובעמ' 14 שם.

20. רמב"ן חולין ג' ע"ב ורשב"א שם.

21. בהלעטת ארזים כל הפוסקים החמירו, מפני שחובה לבדוק מלבדוק ולהקל. בדיקת ריאה: איסורה מסופק. שבחר הרע במיעוטו, היינו, שעדיף שלא לבדוק מלבדוק ולהקל. בדיקת ריאה: איסורה מסופק. בדיקת פירות מתולעים: לרש"י, הרא"ש, והרמב"ם אין איסור אלא א"כ ירחשו התולעים. בדיקת דם בביצים: עי' רמ"א יו"ד סי' ס"ו שנהגו לבדוק אף שאינו ודאי איסור. בדיקת יין: יש לבדוק שלש פעמים בשנה לפני שמפרישים תרומה. בדיקת מזוזות: עי' יומא י"א ע"א שבמזוזה של יחיד נוהגים לבדוקה פעם אחת בשלש וחצי שנים לעומת מזוזה של רבים שנוהגים לבדוקה פעם אחת בעשרים וחמש שנה. בדיקת ציצית: עי' רא"ש הלכות קטנות סוף הל' ציצית. בדיקת תפילין: הירושלמי מביא פס' שיש לבדוק את התפילין: "ושמרת את החוקה וכו'. בדיקת חמץ: המשכיר בית ואינו יודע אם הוא נבדק, צריך לחפש את השוכר ולברר. בדיקת גט: אישה צריכה לקרא את גיטה. בדיקת איילוניות: אישה צריכה לחכות עד שתגדל כדי לברר אם היא לא איילונית.

לעומת ה"בית אפרים" נוטה ה"משכנות יעקב" להחמיר גם בדין ספק ספיקא שאפשר לבררו.

ה"משכנות יעקב" דוחה את הוכחותיו של הבית אפרים מדין זה, מפני שאין הנידון דומה לראיה. גם אלו הסוברים שאין לברר אומרים זאת משום שאנו מסופקים אם יש איסור. בכה"ג אנו מכריעים עפ"י כללי ס"ס שודאי אין כאן איסור. אבל במקרה דנן ברור שהאיסור נמצא בטבעו של עולם ואף בספק התורה אסרה, מדוע א"כ לא נבדוק?

ה"משכנות יעקב" מוסיף שאף למקילין אין חיוב לברר כאשר יש טורח בכך, אך גם הם מודים שלולא כן יש לבדוק ולברר אם נמצא כאן איסור.

את קו המחשבה של ה"משכנות יעקב" אפשר לראות גם ברמב"ן. הרמב"ן מביא הוכחות שונות לדין מיעוט מצוי. הבנתו היא שדין מיעוט מצוי הוא חלק מהתייחסות הלכתית כללית למצבים בהם ישנו איסור, שאמנם עפ"י שורת הדין היה אפשר להתירו ואעפ"י כן "בראפשר" אנו מחמירים. לכן הרמב"ן אינו מצטמצם ומתמקד בהוכחות ישירות לדין מיעוט מצוי, אלא מוכיח את הכיוון הכללי, אף שהוא בא לידי ביטוי בדינים אחרים.

הרמב"ן אומר שאף חכמים²³ שאינם חוששים למיעוט, אינם סומכים על רוב "גרוע" שיש כנגדו מיעוט מצוי, כאשר הבדיקה אפשרית. הרמב"ן מביא לכך שתי דוגמאות:

א. "תשע חנויות" פשיטא שחייב לברר אצל החנוונים אם החתיכה שמצא מותרת או אסורה²⁴.

ב. ביוחסין הצריכו תרי רובי מפני שפסול כהונה נחשב כמיעוט המצוי²⁵. הרמב"ן משליך מדין מיעוט המצוי לדין סכין שנמצא פגום²⁶. הבהמה מותרת, מפני שאין ריעותא ישירה בבהמה אך "דייך אם תסמוך עלה בשעה שאין לפנינו". הוכחה נוספת לדין מיעוט מצוי מביא הרמב"ן מדין הגמ'²⁷ במשכיר בית לחבירו ביי"ד בניסן. מסקנת הגמ' שם היא, שאם השוכר נמצא, חובה על המשכיר לברר אם הוא בדק את החמץ בבית. הרמב"ן לומד מכאן שאין לסמוך על חזקה (בית בחזקת בדוק) "בראפשר".

הרמב"ן אומר שמצאנו חיוב בבדיקה במיעוט מצוי אף כאשר אין חזקה נגד הרוב. דוגמא לכך היא חשש סירכות בריאה.

כאמור לעיל הבית אפרים קבע שחוששים למיעוט מצוי דוקא כאשר האיסור

22. עי' רמ"א יו"ד סי' ל"ט סעי' י"ג ובש"ך סי"ק ל"ג.

23. מחלוקת ר"מ וחכמים אם חוששים למיעוט עי' יבמות קי"ט ע"א.

24. חולין צ"ה ע"א.

25. כתובות ט"ו ע"א.

26. השוחט בסכין ונמצאת פגומה: לרב הונה פסולה אף שלאחר השחיטה היה עסוק בשבירת עצמות.

27. לרב חיסדא כשרה מפני שאין ספק בסכין מוציא מידי ודאי שחיטה.

27. פסחים ד' ע"א.

הוא ודאי, וע"כ התקשה בדברי הרמב"ן שבודקים את השוחט לפני שחיטתו מפני מיעוט שוחטים שאינם מומחים. הוא מתרץ שלא אסר הרמב"ן אלא מפני שלמיעוט המצוי מצטרפת חזקת איסור, אך המעיין בדברי הרמב"ן יראה בדבריו מפורש להיפך שהרי כתב שם:

"וכן מצינו בכל מקום שחוששין לרוב שמיעוטו מצוי ואפילו במקום שאין חזקה כנגדו כגון בדיקת טריפות בסירכא וכו'."

דברי הרמב"ן אלו הם גם בניגוד לדברי החת"ס בדעת הרמב"ם. החת"ס²⁸ מוכיח מדברי הרמב"ם²⁹, שחיוב הבדיקה הוא רק בתולעים שמקורם במחובר ולא כשמקורם בתלוש. בטעם הדבר הוא מבאר, שבהתלעלע במחובר לא היה הפרי מעולם בחזקת היתר. במקרה זה חוששים למיעוט המצוי כדין ריאה, שלא היתה בחזקת היתר באופן ודאי שעה אחת, כיון שלא התברר, אם השחיטה היתה כשרה. לעומת זאת בתלוש, הפרי היה בחזקת היתר, ולכן אין חוששים למיעוט המצוי. ולע"ד גם דבריו צ"ע שהרי הרמב"ם קובע מפורשות³⁰ שכל בהמה הרי היא בחזקת בריאה ובחזקת היתר לאחר שחיטתה אלא א"כ נולד חשש כלשהו. ולכן אומר הרמב"ם: "ומעולם לא ניפחנו ריאה בספרד ובמערב, אלא אם נולד לנו דבר שחוששים לו".

לדעת הרמב"ם בדיקת הריאה אינה מן הדין אלא מנהג בעלמא, ואכן האחרונים התקשו מדוע לא יחשוש בה למיעוט מצוי של טריפות וסירכות? לכך מתרץ ה"משכנות יעקב" שלרמב"ם איסור טריפה בריאה אינו מצוי כל כך מפני שגם אם יש בה סירכה, עדיין רחוק הדבר שהיא תהיה טריפה. לפי תירוצו של ה"משכנות יעקב" מיושבים גם דברי החת"ס. בעקרון אפשר לומר בדעת הרמב"ם שהוא חושש למיעוט מצוי רק כאשר חזקת איסור מצטרפת למיעוט, אך הדוגמא שהביא החת"ס מבדיקת הריאה לע"ד עדיין צ"ע.

3. דין מיעוט מצוי בדיעבד

כאמור לעיל, לדעת ה"בית אפרים" ישנה גזירה מיוחדת של חכמים שמחייבת בדיקה במיעוט מצוי. לדעתו, מובן שאם לא בדקו – אסור לאכול, בגלל חשש האיסור. לדעת ה"משכנות יעקב" חיוב הבדיקה הוא חיוב הרבה יותר כללי, והרי הוא בכלל כל הדינים ש"בדאפשר" יש להחמיר בהם, אך אין זאת אומרת שבכל מקרה של דיעבד יהיה מותר. הסברה הבסיסית לאיסור גם בדיעבד היא: "שא"כ מה הועילו חכמים בתקנתם".

לשאלה זו השלכות רבות. אין ברצוננו להכריע בהן אלא להעלות כמה נקודות הקשורות לנידון.

דוגמא לבעיות שכיחות: האם מותר לאכול מאכלים, כגון אורז או כרוב

28. חתם סופר יו"ד סי' ס"ז.

29. רמב"ם הל' מאכלות אסורות פ"ב הט"ו.

30. רמב"ם הל' שחיטה פי"א ה"ג – הי"ב.

מבושלים, במקומות צבוריים, כאשר ברור שמידת הבדיקה (אם בכלל) מפוקפקת? מה הדין של סלטים במקומות אלו? מה הדין של כרוב כבוש בקופסאות? ועוד כהנה וכהנה שאלות רבות.

אפשר לחלק את המקרים לשנים:

א. מקרים של "דיעבד" רגילים כגון שאדם קנה מאכל מסויים, ולאחר שכבר ביטלו התברר שהיה חייב בבדיקה.
ב. אדם הקונה מוצרי אוכל תעשייתיים מוכנים, או המזמין ארוחה במסעדה. אמנם ההכנה והבישול של אותם מאכלים כבר הסתיימו, אך מבחינת האדם הקונה אין זה ברור שהדבר נחשב לגביו כדיעבד, כי מלכתחילה אין הוא חייב לקנות את המוצר.

א. הרשב"א כותב בתורת הבית³¹ שאם עבר ובישל פירות שדרכן להתלע – מותר משני טעמים: א. מפני שיש על הפירות חזקת היתר, כדין, זאב שנטל מעיים.
ב. מפני שיש כאן ס"ט: ספק אם נמצא איסור בסיר, וספק שני – שמא נימוח ובטל בששים.

הט"ז³² מביא מקרה, שאפו חלות עם צמוקים, ולאחר מכן, נמצאו הצמוקים מתולעים אצל המוכרים בעיר. כדי להתיר, הט"ז מסתמך על דברי הרשב"א, שהבאנו לעיל. לפי זה כמובן שצריך להבחין בין תבשיל מבושל לסלט. בתבשיל ישנו ספק שנימוח האיסור בבישול, בסלט מסתבר שאין ספק כזה. בניגוד לט"ז סובר הש"ך³³, שכשיש מיעוט מצוי של תולעים בפרי, אני מתיחס לעובדה זו כאל מציאות ודאית, וממילא אין כאן ס"ט – ואסור³⁴.

ב. איך אנו מתיחסים לקניית מאכלים בבתי חרושת או במסעדות: כדיעבד או כלכתחילה?

מחד גיסא אפשר לומר שזה נחשב לדיעבד ולא גריעא מעבר ובישל. מאידך גיסא אפשר לומר שב"עבר ובישל" – את שלו הוא מבשל ואם נאסור עליו את הפירות נמצא שהוא מופסד, לעומת זאת, בבית חרושת או במסעדה תמיד הברירה בידו שלא לקנות משם.

בתשובה של "האגרות משה"³⁵ שתובא להלן בפרק ה', הוא דן בשאלת כשרות סלט של כרוב בבית חרושת. הוא מסיק שם שאין למחות בידי אלו הקונים משם כי זה נחשב לדיעבד³⁶.

31. רשב"א בתורת הבית בית שלישי שער שלישי דף פ"ד.

32. ט"ז יו"ד סי' פ"ד ס"ק ט"ז.

33. ש"ך סי' פ"ד ס"ק כ"ט ובנקודות הכסף על הט"ז שם.

34. הש"ך מסתמך על האו"ה כלל מ"א סוף דין ג' ועל המהר"ם מלובלין סי' כ"ז, אך המעיין בדבריהם יראה שאין הם עוסקים בסתמא, בפירות שדרכם להתלע, אלא במקרה שידוע שיש תולעים בפירות.

35. אגרות משה יו"ד סי' ל"ה עמ' נ"ג.

36. יתכן אמנם שהתיחסותו היא ספציפית לשאלה שבה הוא דן, ולכן אין להקיש משאלה אחת על חברתה.

כאמור לעיל רבותיו של הרשב"א אינם אוסרים את הריאה ללא בדיקה משום מיעוט המצוי בלבד אלא בנוסף לשתי סברות. ההנחה של שתי הסברות היא שהאיסור נראה לעיניים, והאוכל ללא בדיקה נראה כמעלים עיניו מן האיסור או שימנע מלהודיע ללקוחות על מציאות האיסור אף שראה אותו.

אמנם ה"בית אפרים" המיקל בדין מיעוט מצוי, פסק כדעת הרמב"ם, הרשב"א ושאר ראשונים האוסרים את המיעוט המצוי, בניגוד לדעת רבותיו של הרשב"א. אך הרה"ג ישראל יעקב פישר שליט"א³⁷ מסתמך על דעה זו כסניף להיתר בשאלת בדיקת ריאות העוף. הוא טוען שסירכות העוף אינן ניכרות כמו סירכות בריאות הבקר.

יתכן שסברה זו ניתנת להאמר גם בנד"ד אף שמדיני איסור תולעים הרשב"א בתשובותיו³⁸ פוסק שגם חרק קטן ביותר – אסור. הסיבה לכך היא שכאשר אנו באים לדון על חיוב הבדיקה אנו דנים, לדעת רבותיו של הרשב"א, מצד "מעלים עיניו מן האיסור". בניד"ד החרקים המצויים בחסה, בכרוב, בכרובית וכדו' אינם ניכרים כל כך. לכן במקום שיש ספק, יתכן שאפשר לסמוך על דעת רבותיו של הרשב"א, שבכה"ג אינו נראה כמעלים עיניו מן האיסור ופטור מן הבדיקה.

ד. מהו מיעוט מצוי

נאמר במשנה (גיטין פ"ג מ"ח) שיש לבדוק את היין בשלשה פרקים בשנה מפני שהוא רגיל להתקלקל בימים אלו. הגמ' בב"ב (צ"ג ע"ב) מבררת מהי שכירות החימוץ. נאמר שם, שהמוכר יין לחברו צריך לקחת בחשבון עשר חביות קוססות למאה ובכה"ג אין זו אונאה. 10% מהיין שמחמיץ, זהו מצב נורמלי. מגמ' זו רוצה ה"משכנות יעקב" לחדש ש-10 אחוז זהו מיעוט מצוי.

כל הפוסקים מביאים את ה"משכנות יעקב" כמי שקובע מסמרות לדין מיעוט מצוי. מיעוט מצוי הוא 10 אחוז ומעלה. לע"ד אין זאת כוונתו. הוא בא בעיקר לאפוקי ממה שבה שמיעוט מצוי הוא מציאות שמגיעה לשכירות גבוהה כשכירות של סירכות הריאה.

וז"ל המשכנות יעקב:

"וכבר נתבאר תוך דברינו עד היכן יקרא מיעוט מצוי מהך דגבי יין קוסס כמש"ל שהוא חלק מני. וגם מכל הראיות שכתבתי לעיל מוכיחין שאין הכוונה שיהיה מצוי כ"כ כמו סירכות הריאה בזמננו אחר שרבו כל חומרות שהחמירו הגדולים בהן. וגם מדין מיעוט נפלים שכתבו התוס' והרא"ש וכמה פוסקים שנקרא מיעוט מצוי וחוששין לו משמע כן שבודאי אין מצוי כסירכות ריאה עתה, רק כל דבר שנראה לעינים

37. אבן ישראל על הרמב"ם הל' שחיטה פ"ז ה"ט עמ' קל"ט.

38. תשובות הרשב"א ח"א סי' רע"ה.

שהוא מצוי תדיר זה שמו אשר יקראו לו מיעוטא דשכיח, ואין לחפש חילוקים מדעתנו בין מצוי למצוי ולהקל, רק להחמיר."

בש"ת "שבט הלוי"³⁹ הרה"ג וואזנר שליט"א משיג על ה"משכנות יעקב". לדעתו מיעוט מצוי כלל אינו מושג סטטיסטי שנמדד באחוזים ברורים. עיקר חיוב הברדיקה נובעת מהעובדה שהמיעוט הזה הוא מציאות טבעית וגם שכיחה. אין רוב ללא מיעוט מצוי של איסור ולכן אי אפשר להזניח אותו בלא בדיקה. אבל מיעוט מקרי אינו מחייב שום בדיקה! וראיה לכך מדין תשע חנויות שמוכרות בשר כשר אעפ"י שיש מיעוט מצוי של חנויות כשרות אם מצא בשר בשוק דינו כ"פריש" ומותר באכילה⁴⁰.

לפי סברה זו יתכן שמן הדין אין לחשוש למיעוט מצוי של פירות ערלה בשוק. מציאות הפירות בשוק אינה מציאות טבעית אלא נגרמת ע"י היצע וביקוש ועפ"י התנהגות החקלאים, הירקנים והצרכנים.

מאידך בנדונינו, בירקות עלים, מציאות החרקים היא טבעית ותלויה באקלים, בתנאי הגידול וכו'. קשה מאד לקבוע בכמה אחוזים ירקות עלים נגועים. אך זאת אפשר לומר בוודאות, שלרוב, מיעוט מצוי מהם נגוע ולפעמים אף רובם (מובן שהברים משתנים וכדלעיל).

יש לציין גם שיש חרקים שמתפתחים על ירקות העלים בעודם במחובר, וירקות אלו מהווים עבורם מצע גידול. הם מטילים שם את ביציותיהם ומשם גם בוקעים החרקים. אשר ע"כ, גם לדעת החת"ס בדעת הרמב"ם נראה שיש לאסור את ירקות העלים שגדלו בשטח פתוח, לפני שבודקים אותם היטב.

בפרקים הבאים נרצה לברר מה הדין באותם ירקות עלים הגדלים בחממה המונעת את הגעת החרקים.

ה. דעת ה"אגרות משה": דין הכרוב באמריקה

ה"אגרות משה"³⁵ נשאל על כשרותם של סלטים שמכילים כרוב. הכרוב הוא מין ירק, שמקובל שיש עליו תולעים, ולכן יש לבדוקו. באמריקה, לעומת זאת, לא מקובל שיש תולעים בכרוב. אעפ"כ, פוסק האג"מ, שלכתחילה יש לבדוק את הכרוב גם שם. הסיבה שאין עליו תולעים, אינה סיבה טבעית, ואינה נובעת מכך שזהו מין שונה הנקי מחרקים, אלא מפני שהחקלאים מגדלים אותו באופן שאין עליו תולעים. הם משתמשים בריסוסים וכדו'. נקיון הכרוב תלוי במעשיהם של החקלאים, ודומה הדבר לרוב שתלוי במעשה, שאין מסתמכים עליו. מובן, שבאמריקה יש הרבה יותר מאשר רוב כרובים נקיים,

39. ש"ת שבט הלוי סי' פ', פ"א ושם ח"ה י"ד סי' פ"ה עמ' פ"ט, צ' ושם י"ד סי' קנ"ו.

40. ועי' במשכנות יעקב שמוכיה מהראשונים, שגם בכה"ג חייב לברר על החנויות ועי' בפ"ד סעי' 2 בשם הרמב"ן שפשיטא שחייב לברר במקרה של תשע חנויות.

שאל"כ, עדיין הם אסורים מדין מיעוט המצוי. ה"אגרות משה" לומד מדין זה של "רוב שתלוי במעשה", שאין בטחון שהמעשה ייעשה.

הש"ך⁴¹ כתב, שחיוב הבדיקה חל כאשר אכן דרכם של הפירות להתלע, אך דבר זה משתנה לפי המקום והזמן. במקום ובזמן שאין דרכם של הפירות להתלע, הרי הם מותרים. מובן, שזה מותנה לדעת ה"אגרות משה" בכך שבאופן טבעי אין תולעים, אבל אם זה תוצאה של טיפול ושיטות גידול מיוחדות, בכה"ג דן הוא מצד רוב שתלוי במעשה.

למסקנה פוסק ה"אגרות משה", שבדיעבד הכרוב מותר, מפני שהחקלאי לא "מרע אומנותיה", ולכן אין לחשוש כ"כ שיגדלו אותם ללא ריסוסים וכדו'. ה"אגרות משה" גם דן, אם כשקונים מבית חרושת נחשב הדבר כלכתחילה או כדיעבד. למעשה הוא מתיר לקנות משם, אלא שבעל נפש יחמיר להחשיב את זה כלכתחילה.

השאלה הנשאלת בשיטת הגידול של ה"חסה ללא תולעים" היא: האם מותר לכתחילה לאכול את החסה ללא בדיקה? האם אין שיטת הגידול הזו תלויה במעשיהם של החקלאים, וממילא דומה לכרוב שבאמריקה?

ו. רוב שתלוי במעשה

1. המקור לדין

נאמר במשנה (בכורות דף י"ט ע"ב):

"הלוקח בהמה מן העובד כוכבים (ונתעברה אצלו), ואינו יודע אם ביכרה (כבר לפני כן, ואין זה בכור, או שזה בכור, וניתנה לכהן) – רבי ישמעאל אומר עז בת שנתה – ודאי לכהן (שודאי זה עוברת הראשון). מכאן ואילך – ספק".

הגמ' שואלת, מדוע מכאן ואילך ספק, ולא נלך אחר רוב בהמות, שמתעברות תוך שנתן?

הגמ' מנסה לתרץ כמה תירוצים:

- א. המשנה הולכת בשיטת ר' מאיר, החושש למיעוט.
- ב. רבנן מודים, שלא הולכים אחר הרוב ברובא דליתיה קמן.
- ג. מסקנת הגמ': "רבינא אמר: אפילו תימא רבנן, כי אזלי רבנן בתר רובא – ברובא דלא תלי במעשה, אבל רובא דתלי במעשה – לא!"

2. פסק ההלכה ברוב התלוי במעשה

המשנה ביבמות (דף קי"ט ע"א) אומרת:

"האשה שהלך בעלה וצרתה למדינת הים, ובאו ואמרו לה: מת בעלך – לא תינשא ולא תתייבם, עד שתדע שמא מעוברת היא צרתה".
הגמ' שואלת, מדוע לא תינשא על סמך העובדה שרוב נשים מתעברות ויולדות?

הגמ' מנסה לתרץ כמה תירוצים:

א. המשנה הולכת בשיטת רבי מאיר, שחושש למיעוט.
ב. המשנה הולכת אליבא דרבנן שלא הולכים בתר רובא דליתא קמן. הגמ' דוחה אוקימתא זו ומוכיחה, שלדעתם מתחשבים גם ברובא דליתא קמן.

שיטת התוס'

התוס'⁴² שואל, מדוע הגמ' לא מתרצת ברישא, שלא תינשא ולא תתייבם, הרי "רוב נשים מתעברות" הוא רוב שתלוי במעשה, וכפי שראינו בגמ' בבכורות אין סומכים על רוב כזה.

התוס' מתרץ שני תירוצים:

א. הגמ' ביבמות הולכת לשיטת רבא, שלא קיבל את התירוץ של רבינא (המבחין בין רוב לרוב שתלוי במעשה), אלא העמיד את הגמ' שם כר' מאיר (שחושש למיעוט).
ב. "אין חשוב תלי במעשה, אלא ממילא הוא בא, שאדם נזקק לאשתו". הסברה, שבגללה אין מסתמכים על רוב שתלוי במעשה היא, שיתכן שהוא לא יעשה את המעשה. תשמיש הוא דבר טבעי, ולכן פשיטא שהמעשה ייעשה. מה שאין כן בהרבעת בהמה בבכורות, שיתכן שלא ירביע אותה.
לדעת התוס', הסוגיא ביבמות אינה הלכה, אלא היא כר' מאיר. לא ברור לדעתו האם קיי"ל, שרוב שתלוי במעשה אינו רוב. בשאלה התוס' נוקט כרבינא, שרוב שתלוי במעשה אינו רוב, וכך גם בתירוץ השני. לעומת זאת, התירוץ הראשון הוא כדעת רבא, שחולק על רבינא.

שיטת הרמב"ן

הרמב"ן⁴³ הולך במהלך הפוך מהתוס'. הוא מתחיל מפסק הרמב"ם, שפסק כסוגיא זו להלכה⁴⁴. הוא תמה על פסק זה. רבא יישב את הסוגיא אליבא דר' מאיר, שחושש למיעוט, ולהלכה לא חוששים למיעוט, כפי שמתבאר בדברי הרמב"ם⁴⁵. קושיית התוס', שהבאנו לעיל, היא התירוץ, לדעת הרמב"ן. הרמב"ן מתרץ, שדברי רבא, שמעמיד את הסוגיא ביבמות כר"מ, אינם הלכה. אפשר להעמיד את

42. תוס' יבמות קי"ט ע"א ד"ה ר' מאיר.

43. רמב"ן יבמות שם.

44. רמב"ם הל' יבום פ"ג הט"ז.

45. רמב"ם הל' אבות הטומאה פט"ז ה"ג.

המשנה כרבנן. אנו אוסרים על אשה זו להנשא, אעפ"י שרוב נשים מתעברות, כי קיי"ל כרבינא בכורות, שאם הרוב תלוי במעשה, לא סומכים על רוב זה. כיון שהרוב תלוי במעשה התשמיש של הבעל עם הצרה, אין סומכים על הרוב גם אליבא דרבנן.

הרמב"ן חולק בזה על שיטת התוס' שהבאנו לעיל, שתשמיש הבעל עם הצרה אינו נחשב תלוי במעשה, מכיון שזהו דבר טבעי, וממילא ברור שיעשה. לעומתו הרמב"ן מגדיר גם את התשמיש כתלוי במעשה.

הרמב"ן מוסיף, שרבא שמעמיד את המשנה כר' מאיר, אכן חולק בגמ' ביבמות על סברת רבינא, שרוב שתלוי במעשה אין סומכים עליו, אלא שאנן קיי"ל בזה כרבינא.

בהמשך דבריו, הרמב"ן מתרץ את הקושיה על הרמב"ם⁴⁶ עפ"י דברי רב האי גאון, שפוסק כדברי המשנה, שלא תינשא ולא תתיבם. דין זה נכון גם לרבנן. אין חוששים למיעוט כאשר ההשלכה היא, שב ואל תעשה; אך אם ההשלכה היא בקום ועשה, חוששים גם למיעוט, ולכן לא תינשא ולא תתיבם.

עכ"פ ברור, שהרמב"ן אינו חוזר בו מקביעתו שקיי"ל כרבינא, שרוב שתלוי במעשה אינו רוב, שהרי הרמב"ן בהל' בכורות⁴⁷ כותב וז"ל:

"אמר רבינא: אפילו תימא רבנן. כי אזלי רבנן בתר רובא, ברובא דלא תלי במעשה, אבל ברובא דתלי במעשה לא אזלי בתר רובא, דמיעוטא דלא תלי במעשה עדיף מרובא דתלי במעשה. מאי מעשה? אי עלה עליה זכר, אי לא עלה עליה זכר. וקיי"ל בהא כר' ישמעאל, דלא אשכחן רבנן, דפליגי עליה".

3. רוב שתלוי במעשה אינו רוב – מדאורייתא או מדרבנן

המהרי"ט אלגזיט⁴⁸ מביא בתחילה את דברי הרמב"ן והרא"ש, שקיי"ל להלכה כדברי רבינא, שרוב שתלוי במעשה אינו רוב. התוס' והרא"ש סוברים, שאין הגוי נאמן לומר אינו בכור, אפילו במסיד לפי תומו, מפני שלהשביח מקחו הוא אומר כן. על כך שואל הראנ"ח, מדוע צריך את הטעם של "להשביח מקחו הוא צריך"? הרי בספק דאורייתא כבכור אין הגוי נאמן למעט עדות אשה!?! מתרץ המהרי"ט

46. אי אפשר להוכיח שדעת הרמב"ם שאין סומכים על רוב שתלוי במעשה. הרמב"ם אמנם פסק בהל' יבום פ"ג הט"ז שאין סומכים על רוב מתעברות, ולכן אשה שהלך בעלה עם צרה למדינת הים לא תינשא ולא תתיבם, אך אין הכרח שאין זה רוב בגלל שהוא תלוי במעשה אלא כפי שביאר רב האי גאון שגם לרבנן חוששים למיעוט בשב ואל תעשה. בגמ' בכורות י"ט ע"ב הגמ' מתרצת שלשה תרוצים: דעת ר"מ רובא דליתיה קמן אינו רוב, רוב שתלוי במעשה אינו רוב. והרמב"ם הל' בכורות פ"ד ה"ז פוסק כר' ישמעאל שהלוקח בהמה מהגוי ה"ה ספק בכור, ואף שהרמב"ם פוסק שלא כר' מאיר ופוסק שאף רובא דליתיה קמן הוא רוב, אפשר לומר גם כאן שכיון שמדובר בשב ואל תעשה: מחכים עד שיפול בבהמה מום ותאכל לישראל ואין גם חובה לתת לכהן מפני שהמוציא מחבירו עליו הראיה ואין הולכים בממון אחר הרוב.

47. רמב"ן הל' בכורות תחילת פ"ג עמ' 26.

48. מהרי"ט אלגזיט הל' בכורות שם.

אלגזי, ששיטת התוס' והרא"ש היא, שרוב שתלי במעשה אינו רוב רק **מדרבנן**, ולכן אין במקרה זה איסור **דאורייתא**.
וז"ל:

"יש לומר, דמאי דמודו רבנן לר' מאיר ברובא דתלי במעשה לאו למימרא, דרוב דתלי במעשה לא חשיב כלל מן התורה, אלא הכוונה דבכה"ג דתלי במעשה, אזלי רבנן נמי בתר מיעוטא כר' מאיר, אבל מ"מ אינו אלא **מדרבנן**".

מאידך, המהרי"ט אלגזי מביא שם, ששיטת רש"י היא שרוב שתלוי במעשה אינו רוב גם מדאורייתא.

הר"ן⁴⁹ והרשב"א⁵⁰ מסכמים שלשה מקרים שבהם אנו סומכים על הרוב:

- א. כאשר הרוב וגם המיעוט תלויים במעשה.
 - ב. כאשר שניהם אינם תלויים במעשה.
 - ג. כאשר הרוב אינו תלוי במעשה והמיעוט תלוי במעשה. אך כאשר הרוב תלוי במעשה והמיעוט בא ממילא, אין סומכים על הרוב. וז"ל הר"ן:
"דלא עדיף רובא דתלי במעשה ממיעוט דהוי ממילא".
- לכאורה משתמע מדברי שניהם שאין כלל תוקף לרוב ואף מדאורייתא אינו רוב. בלשון שונה אמורים הדברים בדברי הרשב"א:
"ומילתא דהויא ממילא שכיחא טפי מרובא דתלוי במעשה".
וצ"ע בדבריהם. אך להלכה נראה שקיי"ל שרוב שתלוי במעשה אינו רוב **מדרבנן**.

ז. סוגיות בש"ס שמשתמע מהן שרוב שתלוי במעשה נחשב רוב

ישנן כמה דוגמאות של רוב, המופיעות בש"ס, שלכאורה, תלויים במעשה, ואעפ"י כן אנו סומכים עליהם.

- נביא כמה מהן, ונסביר מדוע אין בהן את החסרון של רוב שתלוי במעשה.
- א. רוב מצויין אצל שחיטה מומחזין הם⁵¹.
- ב. רוב מצויין אצל תפילין מומחזין הם⁵².
- ג. "רובא מקדשי והדר מסבלי"⁵³.

49. ר"ן חולין דף ג' מדפי הרי"ף.

50. רשב"א חולין ט', ודף י"ב ד"ה ומיהו.

51. חולין ג' ע"ב.

52. עי' מנחות מ"ב ע"ב ובתוס' ד"ה תפילין.

53. קדושין נ' ע"ב.

1. "מלוא הרועים"

"מלוא הרועים"⁵⁴ מבחין בין שני מקרים:

א. כאשר הרוב מברר תכונותיו של האדם, וממילא מה תהיה דרך פעולתו, אין זה רוב שתלוי במעשה. זה גופא מה שהרוב בא לברר, איך יפעל אותו אדם!
 ב. רוב שתלוי במעשה אינו רוב, מפני שהרוב אינו יכול לברר לי את המציאות שאני דן עליה. הברור של הרוב תלוי במעשה של אדם מסויים, ויתכן שאותו אדם לא יעשה אותו.

בכל הדוגמאות שהבאנו לעיל, הרוב מברר את תכונות האדם. רוב מצויין אצל שחיטה או אצל תפילין פירושו, שאדם לא יגש לשחוט או לכתוב סת"ם בלי להיות בקי בהלכות. במקרה של "מקדשי והדר מסבלי" אנו קובעים, שאדם לא יתן מתנות לאשה, אלא א"כ הוא קידש אותה. לעומת זאת, ב"רוב בהמות מתעברות", הרוב רק מברר, שאם הבהמה הורבעה – מסתבר שהיא גם תתעבר, אך עדיין מעשה ההרבעה תלוי באדם מסויים, ולא ברור שאכן ייעשה.

2. הרב אריה ליבוש

ר' אריה ליבוש אביו של ה"שואל ומשיב"⁵⁵ מסביר, שרוב שתלוי במעשה אינו רוב, מפני שאנחנו מעמידים על חזקה קמייתא ואומרים שהמעשה לא נעשה. לפי סברה זו הוא רוצה להבחין בין אדם המוצא תפילין, לבין הקונה תפילין. חזקה אינה סברה אלא כלל התנהגותי, ולכן יש כללים מוגדרים מאד, מתי משתמשים בה. כאשר אדם מוצא את התפילין, הדיון הוא על התפילין כי אז אנו אומרים ש"רוב מצויין אצל תפילין מומחין הם". החזקה אינה שייכת לדיון במקרה זה! כאשר אדם קונה תפילין, והמוכר נמצא לפניו, כשרות המוכר מהוה חלק מהדיון על כשרות התפילין, כי אז אנו אומרים, שהמוכר לא עשה את המעשה, קרי, לא התמחה בעניני תפילין, ובכה"ג החזקה עדיפה על הרוב, וכמבואר לעיל. גם ברוב מצויין אצל שחיטה מומחין הם, אנו רוצים להכשיר את הבהמה, ולכן סומכים על הרוב. בכה"ג הדיון אינו על השוחט, ולא שייך להעמיד את השוחט על החזקה, שלא למד הלכות שחיטה. לעומת זאת, במקרה של בכורות בהמה אנו דנים על הבהמה עצמה: האם הבהמה הורבעה אם לאו. עובדה זו תלויה במעשה, ולכן מעמידים על החזקה שלא נעשה המעשה.

3. ה"שואל ומשיב"

ה"שואל ומשיב"⁵⁵ דוחה את סברת אביו, שרוב שתלוי במעשה אינו רוב, מפני שמעמידים על חזקה קמייתא. ברוב מצויין אצל שחיטה מומחים הם, לא מסתבר להעמיד את השוחט בחזקת

54. מלא הרועים אות "ריש" על רוב שיש בו מעשה.

55. שואל ומשיב ח"א תשו' ז'.

שלא למד כי הוא נולד בור ועם הארץ, משום שזו חזקה שעשויה להשתנות. יתר על כן, מוכח מהרמ"א שרק כאשר אנו מטופקים על שוחט מסויים, והוא לא קיבל סמיכה מאף אחד, אז אנו מעמידים על החזקה. אבל בסתמא אין אומרים זאת, משום שזו חזקה שעשויה להשתנות.

החסרון של רוב שתלוי במעשה הוא, שהרוב אינו מברר לי את המציאות המסופקת. הרוב תלוי בבחירתו ובדרך התנהגותו של אדם מסויים, ולכל אדם – בחירה חפשית. כאשר הדיון הוא על המעשה עצמו, כמו בבכורות בהמה, שהשאלה היא האם הבהמה המליטה, רוב לא יועיל. זאת משום שאולי לא נעשה מעשה ההרבעה. בדומה לכך, בשוחט שלא "נטל קבלה", והדיון הוא על מומחיותו של השוחט, בכח"ג, אין הרוב מועיל. כאשר הדיון אינו על המעשה, כגון שהבהמה כבר נשחטה ואנו דנים אם היה בכשרות – הדיון שלי אינו על אדם מסוים אלא על מציאות. במקרה זה סומכים על הרוב, שכל מי ששוחט הוא מומחה, וממילא היה זה בכשרות.

ח. רוב שתלוי במעשה לאחר שנעשה המעשה

1. דעת הב"ח

הב"ח⁵⁶ מביא את דברי הרא"ש⁵⁷, שמן הדין אין צורך לבדוק את הציציות בכל בוקר, מפני שיש להעמידן בחזקת כשרות. אעפ"כ החרד לדבר ה' יבדוק אותן לפני שמתעטף בטלית.

הב"ח, לעומת זאת, כותב שלדעתו אין לסמוך על החזקה הזו, מפני שהיא תלויה במעשה שהאדם עשה כשתיקן את הציצית, וחוששים שמה נקרעה. מכאן שדוקא חזקה שבאה ממילא, מצד טבע העולם, יש לה תוקף.

הוא מוכיח זאת מהגמ' בבכורות שהבאנו לעיל, שאף שרוב עדיף על חזקה, אך אם הרוב תלוי במעשה אין לו תוקף. לפי סברא זו הוא מבאר, שאם בא שוחט לפנינו – יש לבדוק אותו, ואין סומכים על "רוב מצויין אצל שחיטה מומחין הם". כיון שהרוב תלוי במעשה הלימוד, וחוששים שמה ישכח.

משמע מדברי הב"ח האלו, שאף כאשר המעשה נעשה לא סומכים על הרוב. כיון שהרוב אינו טבעי, אלא תלוי במעשה האדם, יתכן שלא נעשה כראוי, או שהשתנה המצב. לדעתו, גם אם השוחט למד, יתכן ששכח. גם בציצית, אעפ"י שהם מחוברים לפנינו, יתכן שיתקלקלו.

56. ב"ח הל' ציצית או"ח סי' ח' ד"ה ויעיין.

57. רא"ש הלכות קטנות בסוף הלכות ציצית.

2. דעת ה"מגן אברהם"

המג"א⁵⁸ חולק על הב"ח, וסובר שרוב שתלוי במעשה הוא רוב, אם כבר נעשה המעשה.

וז"ל המג"א:

"ולא ידענא מאי קאמר! דהתם אמרינן, שמא לא בא עליה זכר, ואת"ל שמא לא נתעברה. משא"כ כאן, דנתקנו הציציות כהלכתן, אוקמיה אחזקתייהו, כמו מקוה שהמשיכו לתוכה מ' סאה, שאין צריך לבדוקה בכל עת שטובל בה."

המג"א סובר שבציצית, החזקה אינה תלויה במעשה. הסברה שרוב שתלוי במעשה אינו רוב היא, שעדיין לא נעשה המעשה, וספק גדול אם יעשה. בציציות כבר נעשה המעשה, וממילא אין זה מחוסר מעשה. מקרה זה דומה למקוה של מ' סאה, שמעמידים אותו בחזקת כשרות, ואין צריך לבדוק את המקוה בכל פעם שטובלים בו.

3. דעת ה"שואל ומשיב"

גם ה"שואל ומשיב" כותב בפירושו, שאם המעשה כבר נעשה, סומכים על הרוב. עפ"י יסוד זה מתבאר הגמ' בזבחים (ע"ג ע"א). הגמ' שם מציעה לפזר את הבהמות של העדר כדי להוציא את הבהמות מקביעותן. לכאורה, אני רוצה להסתמך על רוב בהמות כשרות על סמך מעשה פיזור הבהמות! האמת היא, שמכיון שהגמ' מציעה את הפיזור כפתרון, הרי שנעשה המעשה לפנינו, וממילא אין הרוב מחוסר מעשה, ואזלינן בתר רוב זה.

לסיכום: נוכל לומר, שמצאנו שלש סברות לחסרון הרוב שתלוי במעשה:
א. יש להעמיד על חזקה קמייתא שלא נעשה המעשה, ולכן אי אפשר לסמוך על הרוב.

ב. אנו מפקפקים מסברה, אם אכן האדם יעשה את המעשה. לפי שתי סברות אלו, אם כבר נעשה המעשה – אין שום דבר שגורע מתוקפו של הרוב, והרי הוא ככל רוב שבעולם. כך פסקו ה"שואל ומשיב" ואביו, ר' אריה ליבוש, כך פסק המג"א וכך נראה לפי סברות "מלא הרועים".

ג. לדעת הב"ח, "רוב" הוא בד"כ ביטוי של מציאות טבעית. כאשר הרוב תלוי במעשה, החסרון הוא כפול: א. אין בטחון שהמעשה יעשה. ב. חוששים שהמעשה לא יעשה כראוי וכדו'. לפי סברה זו, גם אם כבר נעשה המעשה, עדיין נשאר חסרון הרוב בעינו.

58. מג"א הלי' ציצית סי' ח' ס"ק י"א.

ט. סיכום

נראה לע"ד, שהחסה וירקות עלים אחרים, הגדלים עפ"י שיטת הגידול המתוארת לעיל, שונים באופן מהותי מירקות הגדלים בשטח פתוח, ולכן מותר לאוכלם ללא בדיקה מכמה טעמים:

א. לרוב הפוסקים אם כבר נעשה המעשה, אין לחשוש שהוא לא היה כראוי. במקרה שלנו, שיש פיקוח של הרבנות, בנוסף לבדיקות האגרונום ובדיקות מעבדה, ברור שהמעשה כבר נעשה ולכן מותר לאכול חסה זו ללא בדיקה נוספת כדין פרי שאין דרכו להתליע.

קביעה זו אינה בסתירה לפסקו של ה"אגרות משה", מפני שהמקרים אינם דומים. תשובתו נסבה על הכרוב באמריקה, כשיש ידיעה כללית שעפ"י שיטות הגידול של החקלאים, לא אמורות להימצא תולעים בירקות. בנידון דידן, המקרה הוא ספציפי, ואנו יודעים ורואים, שהחסה גדלה באופן שמונע כניסת חרקים.

ב. בתחילת המאמר, הבאנו מחלוקת בין הש"ך לט"ז, מהי ההתייחסות למיעוט מצוי, אם כשיש מיעוט מצוי של איסור עדיין נשאר הדבר בגדר ספק והספק מצטרף לס"ס (ט"ז), או שאני מתיחס למציאות האיסור כאל מציאות ודאית (ש"ך). עכ"פ, גם לדעת הש"ך אפשר לומר, שכיון שאנו יודעים שבשיטת הגידול המיוחדת בחממה, החסה נקיה מחרקים – מותר לאכול אותה ללא בדיקה. חכמים אסרו פרי ש"דרכו להתליע", והחסה בשיטה זו אינה כזאת. הש"ך עצמו פסק עפ"י דברי התו"ח שהכל לפי הזמן והמקום. הסברה של הש"ך היא, שכאשר לא מצויים חרקים בזמן ובמקום מסויים, סימן הוא שהתנאים הגורמים את ההתלעה אינם קיימים שם. בשיטת הגידול המיוחדת, אנו מונעים את הכניסה של החרקים! ברור א"כ, שיש דין שונה לחסה הגדלה בשיטת גידול זו מחסד: רגילה.

סברה זו היא שלא כדברי האג"מ שהבאנו לעיל, מפני שלדעתנו אם התנאים הגורמים את ההתלעה תלויים במעשה האדם, אנו חוששים שמא המעשה לא נעשה ולכן עדיין חייב בבדיקה. אך יתכן לומר שכיון שחייב הבדיקה במיעוט מצוי הוא רק מדרבנן, וסברה זו שאנו חוששים שהמעשה לא נעשה אף היא מדרבנן – לא חששו לה. די לנו בידיעה שבמקום ובזמן מסויים אין מיעוט מצוי, ובמקרה זה פטור מבדיקה.